

УДК 811.112.2'373-112

ПОЗНАЧЕННЯ СІРОГО КОЛЬОРУ В НІМЕЦЬКОМУ СЕРЕДНЬОВІЧЧІ

Олександр Огуй

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Вивчено особливості побутування лексем на позначення сірого кольору в історії німецької мови. Особливості розвитку семантики синонімів простежено на репрезентативній текстовій вибірці. Показано, що сигніфікативні особливості досліджуваних синонімічних прикметників *gra* та *gris* спричиняються до відхилення від закону Берліна-Кея.

Ключові слова: прикметникова колористика, похідні слова, лексична еволюція.

Вступ. Моделювання мовних процесів лінгвісти переважно здійснюють на матеріалах середньовічної літератури, на «улюбленому полі експериментальних досліджень» (Й. Трір). Це стосується й німецьких кольороназв раннього та середнього періодів середньовіччя (які відповідають давньо- та середньовісній німецьким періодам розвитку німецької мови: двн. і свн.), розглянутих у мовно-історичних дослідженнях Н. Козак [3], Ю. Ус [6], Д. Шідер [12] та ін., у т.ч. і автора статті [5; 11] та ін. Попри досягнуті результати, обсяг опрацьованого текстового матеріалу в цих дослідженнях вимагає істотного збільшення, а практика аналізу (особливо щодо семантики слів) – теоретичного поглиблення. Тому завданням цієї статті, через обмеженість її обсягу, буде аналіз німецькомовних ахроматичних позначень зі значенням «сірий», які не увійшли до роботи Н. Козак [3], у ракурсі формування нової літературної норми упродовж шести століть (VIII-XIV ст.). На противагу попереднім, дослідження здійснюється через новий теоретичний конструкт, т. зв. «комплекси сем» на матеріалі численних текстів.

1. Особливості розуміння сірого в середньовіччі. Зупинимось детальніше на розумінні ахроматичного сірого кольору як поєднання білого та темного кольорів (що ґрунтується на ахроматичних властивостях світлових хвиль) [див. 1, с. 39-40]. Завдяки цій специфіці сірого простежимо особливості семантичної структури синонімів на його позначення на матеріалі різних жанрів. Це дає змогу об'єктивно спостерігати їх діахронію як «послідовність синхронних станів, пов'язаних між собою різними проявами еволюційної динаміки» [2, с. 194] через семантичні зміни. Семантичні зміни відбуваються в семантичних структурах (системах) досліджуваних слів, що включають дериваційно поєднані між собою окремі значення (ЛСВ чи семеми). Семеми (С), у свою чергу, складаються із сем – відображених ознаках дійсності, які не мають корелятивів у плані мовного вираження. За операційним визначенням [10, с. 108], семемі відповідає рубрика тлумачного словника, а семі – окреме слово з цієї рубрики. На нашу думку [4], слід виділяти ще одну категорію – семний комплекс (СК), який, відділяючись семіколоном (крапкою з комою), займає проміжну позицію між семемою та семою, позначаючи зародження нового значення. Їх ґрунтовне кількісне вивчення, яке попередники не проводили, допоможе простежити розгортання семантики у відповідний період.

2. Матеріал дослідження. Розглянемо семантику слів зі значенням «сірий» окремо та в їх розвитку за літературними пам'ятками середньовіччя, розкладеними за культурно-історичними жанрами. Серед пам'яток давньоверхньонімецької мови (750-1050) збереглися, за винятком героїчної «Пісні про Гільдебранда», лише релігійна поезія та проза. Їх повна вибірка, що становить разом із глосами до 500 тис. слів тексту, статистично не релевантна, причому прикметники-кологоративи, маловживані через первісну конкретність мислення, зайняли в текстах незначне місце (понад 100 слововживань, чи СВ). Одним із пояснень цьому може послужити та обставина, що тогочасні іменники, наприклад, «*tûba*: голуб» уже своєю назвою вказували на відповідні форми та колір. Натомість у СВН (1050-1350) спостерігається інтенсивне становлення колірних прикметників у різних історичних жанрах ранньоклерикальної (1050-1100: Ap; Ez; Gen; Wil), бюргерської (1250-1350: TRen; Hbr) та лицарської літератури: докуртуазні перекладні романи та хронічки (1140-1170: Axs; Rol; KChr.), куртуазні твори (1185-1210: Eg; Ene; Parz; Tr), героїчні епоси (1205-1240: Nib; Ku), куртуазно-епігонські твори (1250-1290: jT; Part; Tro), містики: Eск тощо, доповнені даними за [9].

Кількісне вивчення масиву як із 6 давньо- та 140 середньоверхньонімецьких пам'яток (понад 10 млн. слів), так і окремої відбірки з 18 свн. пам'яток (понад 1,5 млн. слів) засвідчує високий розвиток у складі поля кольоропозначень опозиції груп прикметників із значенням «білий; світлий» та «темний, чорний». Світлий колір позначають за повною вибіркою 9 прикметників (*wîz, blanc, licht, glanz, lûter, klâr, -var, val, bleich*) та 33 їх похідних, що відзначаються в межах усього поля надзвичайно вживаністю (2226 СВ у 18 пам'ятках із 4700 СВ усіх кологоративів за вибіркою з 130 пам'яток). Їм протистоять 1077 СВ лише 4 прикметників на характеристику темряви (*svarz, vinstec, tuncel, nachtec* з їх похідними. Змішуванням цих кольорів утворюється «сірий»: *grâ* (318) з 2 похідними композитами (9 СВ) та *gris* (246 СВ) [11], що постають предметом саме цього дослідження.

3. Зіставний аналіз ужитку позначень сірого (серед кольоропозначень)

Кількісні величини для ДВН неістотні (10 СВ). Тому проведемо зіставний аналіз ужитку позначень сірого кольору у 18 ключових творах відповідних історико-літературних жанрів, зіставляючи їх ужиток, поданий у правій частині запису останньої колонки табл. 1 із даними для всього СВН (130 досліджених пам'яток обсягом вибірки понад 10 млн. слів).

Таблиця 1. Уживаність прикметників на позначення сірого кольору за жанрами

	Рел.	Докурт.	Героїч.	Куртуаз.	Епігон.	Бюргер.	Містик	Разом
gra	1	5	2	35	23	17	1	84/318
Abl	-	-	-	-	-	-	-	-/9
gris	-	1	8	3	38	4	-	54/246
Разом	1	6	10	38	61	21	1	138/564

За отриманими даними, прикметники *grâ* та *gris* демонструють на матеріалі найбільших 18 СВН пам'яток відповідно 84 та 54 слововживання (138 СВ), тобто за загальною появою в текстах вони покривають дещо менше третини відповідних кольоропозначень із 10-мільйонної вибірки (564 СВ у 130 свн. пам'ятках). Це дозволяє вважати цифрові величини, отримані на репрезентативному матеріалі, достатньо релевантними як для постановки проблеми, так і для отримання об'єктивних висновків.

Позначення сірого (138/564 СВ) зайняли за проведенням вивченням усіх колірних позначень у СВН (як на рівні 18, так і 130 пам'яток) несподівано високий ранг, суттєво порушуючи ієрархію кольорів за теорією Берліна-Кея (1969), доказово доведену для

100 мов. Вони, випередивши *brûn, gel* і *blâ*, посіли 5-й ранг – після домінуючих позначень білого чи світлого (33 слова з частотою вживання 50,36% всієї вибірки), темного та чорного (11 слів та їх похідних, що покривали 9,875% вибірки), червоного (19 слів з частотою вживання: 1130 СВ) та зеленого (5 слів із частотою 1088 СВ) [5; 11]. Така ж послідовність ієрархії простежується на вибірці з 18 мовних пам'яток. Це означає, що двн. і свн. дані не зовсім відповідали закону Берліна-Кея, бо спостерігалось істотне відхилення саме для *grau*. З цієї самої причини, що не спрацював закон Берліна-Кея, постає запитання: *чи бачив німець середньовіччя світ сірим і, якщо так, то чому?* Відповідь на це запитання можна запропонувати лише на основі аналізу вживання цих прикметників (з урахуванням іменникових і дієслівних компонентів усього поля) у репрезентативній добірці з 6 ключових двн. і 18 ключових свн. творів.

3. Семантичний аналіз *grâ*. Аналізоване слово *grâ* (як і похідне *grîs*), маючи германські паралелі (двн. *grâ(o)*, дсакс. *grâ, gre*, дфриз. *gre*, дангл. *groeg*, д.-сканд. *grar*, свн. *grâ*; сх.-гот. **grîws*, got. **grews* (що, очевидно, відбилися в с.-грец. *γραις*) до герм. **grewa* 'сірий; жовтий' [8,с.2072], є, поза сумнівом, індоевропейського походження. Це засвідчують лат. *furvus, ravus* (з порушенням пересувом до гр. *γερων, γραις*), скр. *jhar* «старіти», зенд. *zaresch*, слов. *жар* тощо. Аналіз показав, що від часів ДВН для слова *grâ* головним ужитком було позначення сірого кольору, а переносний ужиток «сивий (як наслідок старості)» став основним у ранньому СВН, що засвідчує семантика й похідних іменників (*grîs*) і дієслів (*grawen, grîsen* «сивіти»). Ця похідна семантика, однак, розпочала стверджуватися ще в германський період: старі германські форми виражали паралельно значення «сірий» та «сивий, старий». Цю семантику підтверджують тодішні консочіації та антонімічне протиставлення: *alt unde grâ* [29:Tro.10739]; *si waeren junc oder grâ* [24:Parz. 411, 28]; *swarz oder grâ* [20:KChr. 14793; 28:Trist. 10931]; *grâ unde grîs, liehtgrâ* тощо.

3.1. У пізньому ДВН позначення реалізувало колірну семему:

(1). С.1 «сірий (як утворений змішанням білої і чорної фарб), кольору піни» (4 СВ): *Einer truog wîzez unde ebenfarewez tero grâwi des seimes*: один носив білу та одноколірну (одіж), (світлої) сіризни як піна [22:N MC, 1, 43-47].

Це ахроматичне *grau: сіпуй*, що утворилося змішуванням уживаних білої і чорної фарб, було чітко вираженим у пізнім ДВН саме в перекладах Ноткера II Губатого, де воно часто з'являлося у формі субстантивованого прикметника: *crâ* ('сірий: grau' [22:N Во.472,14], *satcrâ* (No. ,темно-сірий: gesättigt grau'), *bleih-crâ* (No, світло-сірий: blassgrau, fahl; pallidus').

3.2. Загалом у СВН слово реалізувало дві основні семемі:

(1). С.1 «сірий як утворений змішанням білої і чорної фарб» (27 СВ):

(1а) СК1а «сірий, маскувального кольору (щодо шерсті, шкіри живої тварини: вовка)» (4 СВ): *den grâwin walthundin* [13:An.40, 20]; (щодо хутра): *gra hermin zobel borten* [19:jT. 1451];

(1б) СК1б «сірий, маскувального кольору природного хутра, у т.ч. овечої шерсті» (16 СВ): *ein grâwer mantel niht ze guot* [29:Tro. 1655]; *ir rocke unde hûte wâren grâ schâfware* [16:Ene. 4557]; пор. [17:Er. 1988];

(1в) СК1г «однотонно сірий» (як протиставлення двоколірному чорно-білому *bunt*) (3 СВ): *Dô gap man sînen degenen ze kleidern grâ unde bunt* [22:Nlb. 59,4];

(1г) СК1д «сірий (монах), належний до цистерціанського ордену»: *grâwer munich, grâwe nunne, cisterciensis* [9:DFG. 124^a];

(1д) СК1е «сірий, похмурий, захмарений (внаслідок появи хмар)» (5 СВ: день; ніч; хмари; погляд): *Unz er erkôs den grâwen tac* [25:Parz. 36, 4]; *des tages blic was dennoch grâ* [25:Parz. 800,1]; *die naht: was vor wolken grawen, die Kaldeien wurden kraft erlatend* [19:jT. 4289, 3];

(1е) СК1е «сірий, неблискучий» (щодо білонної монети): *grâwe Wiener pfenning; fünf schilling pfenn. sullen grâb geslagen werden* [9:MH. 3,341-342];

(1е) СК1ж «похмурий, засмучений»: *grâwe sinne* [9:AB. 1. 90,52]; *sinne grâ was iuwer jugent* [9:FLORE 2264]; *doch was ir herze grâ* [9:PASS. K. 111,21];

(1ж) СК1з «сірий, фіолетовий» (1 СВ): *ez waren steine grawe, turkois noch amatisten* [19:jT. 6091].

(2). С.2 «сивий, вкритий сивиною від старості: *altersgrau*» (111 СВ):

grôz und grâ was ir (Sybilles) daz hâr und harde verworren, ... als eines pharîdes mane [16:Ene. 2703-2705].

(2а) СК2а «посивілий до голубиноного кольору» (2 СВ): *sîn hâr, alsam ein tûbe grâ* [29:Tro. 10790], *der von alter was gevar, alsam ein grîsiu tûbe grâ* [29: Tro.10739];

(2б) СК2б «посивілий як голуб; покритий сніжно-білим волоссям» (3 СВ): *ein(en) man, der was grâ, sîn hâr von alter snêwîz* [17: Er. 275-276];

(2в) СК2в «сивіючий» (6 СВ): *Des muoz ich alle mîne tage in herzeleide werden grâ* [29: Tro. 13207];

(2г) СК2г «посивілий, проте безгрішний» (2 СВ): *vil bezzer wêre ân sünde grâ* getragen denne mit sünden blâ [26: Ren. 2490]; *sancte Pêteres unt sancte Paules pilde dar vur tragen;... der ain was grâ, ...der ander was chal* [20:KChr. 7916];

(2д) СК2д «досвідчений: gut erfahren (ohne Sünden dabei)» (3 СВ): *es möhte jugent werden grâ* [25:Parz. 569, 15]; *daz er mit lobe in alle wîs behielt mit wirdekeit den prîs und in dem lobe was worden grâ* [29: Tro. 4834]; *vil bezzer wêre ân sünde grâ* Getragen denne mit sünden blâ [26: Ren. 2489].

3.3. Коментар. Як бачимо за прикладами типових свн. колокацій, від початку СВН і протягом усього періоду, це слово застосувалося на позначення сірого забарвлення тварин і птахів (від голуба до соболя та вовків: *tûba, hund, wolf*) (див. 8, с. 2080-2081): *den grâwin walthundin* [13: An. 40, 20]. Формула *grâ und bunt* було традиційним свн. позначенням одноколірної хутра (Pelzwerk): *dô gap man sînen degenen ze kleidern grâ unde bunt* [22: NIB. 59,4], де прикметники закріпилися в іменниковій формі. Однотонний сірий колір виступав за середньовічною геральдиком позначенням білячого хутра, характерного компонента тогочасних гербів [12, с. 48]. За аналогією з хутром й інші предмети однотонної одежі та військового спорядження отримували означення «сірий»: *diu wâfenkleit grûen unde blâ, brûn unde blanc, graw unde rôt* [29: Tro. 34245]. У містиці 1320-х рр. сірий колір указував на невибагливість, що впадала у вічі в одязі короля: *der einen künic kleiden wolte an dem tage, als man in ze künige machete, und kleidete in in grâwîu kleit* [15: Eск. 9,8]. Однотонне *grawe Farb* є метонімічним переносом – синекдохом, – тому що означає не просто сірий колір, а одяг сірого кольору, у т.ч. монахів-цистерціанців. Поряд із цим, відсутність чи слабкість світла у похмурий день, коли небо було вкрите хмарами [19: jT. 4289, 3], також переносно характеризувалося терміном «сірий»: *da zgrâwe lieht; grâwen tac* [25: Parz. 36, 4], який мав відтінкову диференціацію: пор. світло-сірий тон дня у *liehtgrâ* і темно-сірий колір для ночі як атмосферного прояву: [19: jT. 4289, 3]). Саме темно-сірий колір ночі зближується з фіолетовим кольором аметисту [19: jT. 6091]. На колірній основі у СВН спостерігається й переносний ужиток з абстракціями типу *sinne, herze* (див. *Herz, Verstand, Weisheit*), що, за Я. Гріммом та В. Гріммом [8, с. 2093], стане характерним для наступних періодів.

Водночас прикметник використовували через різні ступені посивіння (від чорного з сивиною до сніжно-білого) для опису зовнішності людей (здебільшого на метонімічній основі зміненого волоссяного покриву): *swarz unde grâ* [28: Trist. 10931]; *ein grâ wise man* [25: Parz. 127,21]. Прикметник *grau* уживався, як правило, на позначення пасма сивого волосся на голові: *ûf sînem grâwen kopfe* [29: Tro. 4541] і через це асоціювався

зі старістю: *alt unde grâ* [Tro.10739]; *si waeren junc oder grâ* [25: Parz. 411, 28]. Паралельно прикметник виступав характерним означенням для: *kopf* «голова» [29: Tro. 4541], *bart* «борода» [26: Ren.730], *hâr* [29: Tro. 10739; 10790] та *locken* [27: Rol. 1253], часто консоціюючись з кольором голубів: *alsam ein grîsiu tûbe grâ* [29: Tro.10739] чи хутра соболя чи білки. При цьому поєднання *grau* з іменниками на позначення частин тіла людини, переважно голови, бороди утворювало синекдоху й отримало значення 'вік, старість' [6, с. 188].

Поява сивого волосся чи бороди було свідченням великого життєвого досвіду, що високо цінувався у німців середньовіччя: *Bî den (taten) gewan ich grâwez hâr* [26: Ren. 5518]; *Wer hêt nu grâ hâr oder bart?* [26: Ren. 3394]; *Biz er gewinnet grâwen bart* [26: Ren.730]. Тому цей колір волосся властивий не лише старій Сивілі з довгим і переплутаним волоссям як у гриві коня, а й позитивним персонажам: апостола Павлу [20: KChr. 7916] та Карлу Великому [27: Rol. 1253], які «сивіють, не грішачи»: *vil bezzer wêre ân sünde grâ getragen denne mit sünden blâ* [26: Ren. 2490].

Актуальність цього популярного розуміння підтверджує пізніша поява дериватива *grîs*, який розглянемо у пункті 4.

4. Семантичний аналіз *grîs*

Grîs, зафіксоване як іменник для ДВН, у СВН з'являвся переважно як прикметник, виражаючи два основні значення: «сірий: grau» та «сивий: grauhaarig».

4.1. Загалом у СВН слово *grîs* реалізовувало три основні семами, зауважені не стільки укладачами тлумачних словників [9], як дослідниками [12; 5; 11]:

(1). С.1 «сірий як утворений змішуванням білої і чорної фарб» (5 СВ): *Grôz was er zen brusten, gemischet was sîn hâr mit einer grîsen varwe* [21: Nib. 1734,3].

(1б) СК.2б «сірий (за кольором)» (3 СВ): *seht an disen grîsen roc* [9: WALTH. XVIII, 19];

(1в) СК.2в «сірий, похмурий: grau, trûbe» (1СВ): *der tac schoen unde grîse sîn lieht beginnet mêren* [29: Tro. 9181],

(1г) СК2г «похмурий, засмучений» (1 СВ з *gen.*): *sinne grîs* [9: LIEHT. 47,7];

(2). С.2 «сивий» (30 СВ): *künes: der von alter was gevar alsam ein grîsiu tûbe grâ* [29: Tro. 10739]; *sin har daz ist so grise* [26: Ren. 7104]; *gemischet was sîn hâr mit einer grîsen varwe* [22: Nib.1734,3]; *die altgrîse man* [21: Ku. 474, 1].

(2а) СК.2а: «сивий, старий» (про людину): *Mit starken sînen handen lief er Albrîchen an. Dô vienc er bî dem barte den altgrîsen man* [22: Nib. 497,2]; *Er schein der jâre grîs und alt* [24: Part.4252];

(2а) СК.2а «сивий від старості, сповнений мудрості»: *nu was ein ritter under in, bescheiden, listic unde wîs, der schein von alter rehte grîs* [24: Part. 11564];

(2в) СК.2в «давній» (2 СВ): *mit ungelucke in jugende vil lange vor ir rehte zîte grisen* [19: jT. 5983,2]; *ir tolden stuonden grîse* [9: H. 3,226];

(3). СК.3 «досвідчений, розумний, мудрий» (12 СВ):

(3а) СК.3а «досвідчений: erfahren» (3 СВ і 5 консоціацій із «старий»): *si hiezen wol di jungen der jar und gris der tugende* [19:jT. 680,1]; *Und sin menlich ellen tet ir vil da gris in jungen jaren* [19: jT. 5593,4];

(3б) СК.3б «розумний: klug» (9 СВ): *blic der jugende, ze vreuden rich, da bi der witze grise!* [jT. 1094,4]; *ûf stuont ein alter grîse, der was der worte wîse* [18: Hbr. 1508].

4.2. Коментар. Подальший семантичний аналіз показує, що *grîs*, маловживаний для позначення сірого кольору (всього 5 СВ), переважно з'являвся у лицарській літературі 1200-1280-х рр. спочатку як атрибут для „*hâr, bart*“ у значенні 'сивий' (*si waeren junc oder grâ* [25: Parz. 411,28]; *gemischet was sîn hâr mit einer grîsen varwe* [22: Nib. 1734,2],

потім здебільшого як означення для людини у значенні 'старий' (*Dô vienc er bî dem barte den altgrîsen man* [22: Nib. 497,2], згодом переосмислено як 'досвідчений' і цим як характеристика людини у значенні 'розумний': *Dannoch was der recke sîner jâr ein kint, daz dô die tumben wâren, wie grîs die nu sint* [22: Nib. 1798,2]. Загалом, на противагу до *grâ*, прикметник *grîs* здебільшого містив чітко виражену сему 'людський' і відносився до позначень людини (35 із 54 СВ).

Проаналізуємо детальніше його основний ужиток у значенні «сивий, старий», чітко простежений ще героїчному епосі [22: Nib. 497,2]. Це значення простежується за стандартними консоціаціями: *di jungen und di grîsen* – 8 консоціацій за: [19: jT. 146,2]; *die jungen mit den grîsen* [26: Ren. 18752]; *die getageten und die grîsen* [28: Trist. 2782].

Прикметник засвідчував посивіння як результат різних дій: вікового старіння (*grîs von manger jâre stunden* [29: Tro. 12821]; *vor alder werden grîse* [9: REINH. 1440]; *sô bin ich der jâre grîse* [29: Tro. 12821]; військових дій (*von manegen kriegien wart er grîs* [9: LANZ. 46]), страждання (*vor leide werden gr.* [9: ULR. Wh. 255]), моральних втрат (*er wirt mit schaden schanden grîs* [9: JÜNGL. 974]) та самовиховання (*in zûhten werden grîs* [9: WINSBEKIN 6,5]). Людина, що пройшла такий шлях, мала поза сумнівом, життєвий досвід (часто попри юний вік: *an jugenden grîs* ([9: MSH. 2,65]^b), а звідти й мудрість.

Як правило, мудрість асоціювалася зі старшим віком: *beidiu grise unde wise* [28: Trist. 15347], хоча досвід та сивина не були запорукою від дитячої поведінки (*dô die tumben wâren, wie grîs die nu sint* [22: Nib. 1798,2]). За численними прикладами (10 СВ) мала дитина могла бути в бою мудрішою, ніж сивий чоловік (*ein lutzil kint ... wîser, dan dihein man grîser*) [14: AxS. 2506]; *Und sin menlich ellen tet ir vil da grîs in jungen jaren* [19: jT. 5593,4]. І сиві мудреці чинили колись свої вчинки у відчайдушному затуманенні (*wân* [21: Ku. 340,2]) чи по-дитячому непродумано: *Wer wart ie grîs oder wîser man, der tumlich nie vor hête getân?* [26: Ren. 5708]. Тому став можливим як прояв молодості вміння бути сповненим радості і досвідом мудрості: *blic der jugende, ze vreuden rich, da bi der witze grise!* [19: jT. 1094,4]

Синоніми та консоціації (*die altgrîse man* [21: Ku. 474, 1]; *grise unde wise* [28: Tr. 15347]; *grîsiu: grâ* [29: Tro. 10739]); антоніми та антонімічні протиставлення (*grîs: die tumben* 'дитячий' [22: NIB. 1798,2]; *grîs: wân* [21: Ku. 340,2]); приєднаникові конструкції ((з приєднаником) *an jugenden grîs* [9: MSH. 2,65]^b) чітко корелюють з виділеними значеннями.

5. Похідні: вживання і семантика

Розглянемо для цих двох прикметників ключові похідні, що особливо не вирізняються своєю вживаністю в текстах. Прикметникове кольоропозначення *grau* було у СВН елементом ад'єктивних композитів *apfelgra* (7 СВ), *übergrâ* (1) тощо, зафіксованих поодинокі в текстах. Компонент *über-* уточнює ступінь насиченості *grau*, тоді як у складі *apfelgra* сама прикметникова основа уточнюється кольором яблука. Інший прикметник *grîs* був складовою композити *grîs-ge-var: ist mîn hâr grîsgevar* [9: NEIDH. XII, 14], де виражало значення «сивого забарвлення».

Крім прикметників та іменника *grîs* (10 СВ), з ДВН вживалися дієслово *grâwen* (свн. *grâwen*) 'бути сірим', 'ставати сірим' [9, с.154]. У досліджених свн. текстах відносно часто спостерігаються приклади уживання дієслів на позначення сірого кольору, які з XIII-XIV ст. зафіксовані у паралельних формах – *grauen* та *grawen* у значенні «сивіти» [8, с.2116] (7 СВ): *er müeste in leide grâwen* [24: Part. 4984]. Вищий ступінь цього засвідчував *durchgrâwen* (1 СВ). Похідна форма *grîsen* (4 СВ) стала достатньо вживаною і, як правило, з'являлася чи посилена паралельною формою в інфінітиві: *anders muoz ich grîsen unde in sorgen werden alt* [24: Part. 7713]; *er kunde in êren sîniu jâr wol grîsen unde grâwen* [29: Tro. 39817]; чи в формах імперфекта та перфекта (8 СВ):

sine jugent iz griste, daz er sin niht erkand [19: jT.3839,2]; *wirt er nu hie geletzet, daz ist ein dink, daz mich an jugende griset* [19: jT. 5672]. Обидва дієслова, як засвідчують наведені форми, виражали значення «сивіти; старіти», що передбачало семний комплекс «набиратися досвіду».

6. Зіставне вивчення основних прикметників

Досліджувані прикметники *grâ* та *gris* вживалися з п'ятьма основними групами денотатів: (а) позначення шкури (живих і неживих) тварин (4 рази *gra* /1 слововживань, чи СВ); (б) позначення одягу наближеного кольору (16/5); (в) позначення людського волоссяного покрыву (28/7), а звідти й (г) людей із таким характерним покрывом (28/38); (д) позначення частин доби (5), а також із рядом конкретних і абстрактних позначень (2/2) (табл.1)

Таблиця 2. Лексична сполучуваність прикметників у текстах різних жанрів

	Рел.	Докург.	Героїч.	Куртуаз.	Епігон.	Бюргер.	Містика
wolfhunt	1						
hermîn			1				
tûba					2		
phell			/1				
kleit, wâte		1	1 -/2	1	2 2		1
rocke, brûnat		1		2/2	1		
mantel (зброя)			/1		1 1		
stein					1		
varwe			-/1		-/1		
kopf, houbet	-	-	-	-	1 -/1	2	-
hâr, locke		1 1	/1	2	1/1 1/4	9	-
bart, ougbrow	-	1		1 1	2/1	5	-
ritter, man		1	/1	6 8/4	-/7 5/6		
(Mensch)			/1	7	-/20	1/2	
tac, nacht				2	1 1		
wolke					1		
zîte					-/1		
Всього	1	6	10	38	61	31	1

При цьому *grâ* відзначалося ширшою сполучуваністю, зустрічаючись практично з усіма класами іменників: уже з самого початку СВН – в панегіричній ранньосередньовісній німецькій «Пісні про (єпископа) Анно» (1080) прикметник відносився до характеристики сірої (вовчої) шкури, а далі – аж до кінця СВН – характеризував як хутра, так і одяг відповідного забарвлення (а в переносному ужитку – й атмосферні феномени, предмети та абстракції). Водночас *gris* значно активніше вживався протягом XII-XIV ст. для характеристики волоссяного покрыву людини (голова, борода, брови).

Натомість, *grîs*, як правило, демонструвало протягом усього СВН значне семантичне тяжіння до характеристики саме осіб (35 із 55 СВ). При цьому, на противагу *grâ* (28 СВ), *grîs* істотно менше застосовувався для позначення волосяного покриву (лише 5 СВ із *locke* та по 1 СВ з денотатами «голова, борода»). З 1250-х рр. прикметник у значенні «сивий, старий» все дедалі частіше субстантивувався (*Wir sehen alle... an den alten grîsen* [24: Part. 11461]) і вже в «Юному Тітурелі» (jT.) субстантивована форма складала 80% ужитку прикметника, виступаючи характерним позначенням старших, сивих чоловіків. Цим готувалося її утвердження як іменника у значенні «старий чоловік».

Аналіз семантики, яку виражали прикметники у поєднаннях з тими чи іншими класами іменників, показує її розподіл на два великі класи: характерне позначення сірого кольору (з денотатами: шкіри; одяг; предмети; атмосферні явища: 27 СВ *grâ* +9 СВ *grîs*) та переважаюче позначення сивини (волосяний покрив; людина: 56+45 СВ). Якщо позначення сірого кольору складала 25,4% всієї вибірки, то позначення сивини покривали майже 75% (74,6%). Семантичний аналіз останнього типу позначень засвідчив їх очевидне тяжіння до старшого віку, досвідченості, мудрості та вищого соціального статусу, що особливо чітко простежувалося в пізнішій лицарській та епігонській літературі (1185-1280-х рр.), де кількість їх переносного ужитку істотно зросла (35%).

7. Висновки. Таким чином, проведене дослідження свідчить про помірне розширення семемного спектру лексем на позначення сірого кольору (насамперед для прикметників) в німецькомовних текстах упродовж шести століть. При цьому прикметник *grâ* здобуває два значення, що ґрунтуються на 13 комплексах сем, а *grîs* – три значення (8 СК, залежні від сполучуваних іменників). Обидва слова поєднує семантика «сірий» та «старий, сивий», а відрізняє значення «досвідчений, мудрий». Як бачимо, проведений семантичний аналіз ужитку слів та їх похідних дозволив простежити семантику слів зі значеннями «сірий; сивий; досвідчений та розумний» за семними комплексами, які чіткіше продемонстрували особливості розвитку їх семантичної структури; виявити типову відмінну і спільну сполучуваність (*grâ* – *naht, wolke; zobel; grîs* – *naht, wolke, witze; grâ grîs* – *bart, hâr, kopf; man, ritter*), та парадигматичні характеристики – синоніми (*grâ: alt* [29: Tro.10739]; *swarz oder grâ* [20: KChr. 14793; 28: Trist. 10931]; *grâ unde grîs*) та антоніми (*junc oder grâ* [25: Parz. 411, 28]).

Аналіз матеріалів засвідчив, що **середньовічний німець бачив світ не стільки сірим, що би мало видаватися за кількісними даними**, які без семантичного аналізу ведуть хибним шляхом. Незважаючи на начебто кількісне спростування закону Берліна-Кея [7], той виявився не настільки хибним. Диференціація сірого за його тональністю чітко засвідчує наявність у семантиці відповідних позначень (*grâ, grîs*) двох пластів: **сірості** (як різнотипного поєднання білого та чорного) та **сивини**, що завдяки вказівці на значний соціальний статус була особливо популярною в часи середньовіччя. За результатами дослідження, ключовим для вживання аналізованих прикметників було позначення сивини, віку (*frouwa, munich*), досвідченості та звідти й мудрості (75%), яка забезпечувала високий соціальний статус носія цієї характеристики (*künec; dem grâwen ritter* [25: Parz. 514,1]). Ця обставина підняла вжиток самих позначень і тим змінила їх позиції, незважаючи на закономірність, простежену в законі Берліна-Кея. Подібне відхилення спостерігалось в англосаксонській мові, що засвідчило вивчення колоративів у «Беовульфi» [11]. Насправді ж сірий колір (як проміжний між білим і сірим) складав для СВН лише 25% від ужитку аналізованих лексем, що за цим кількісним показником вписуються в теорію Берліна-Кея.

Як бачимо, застосування кількісних методик може мати місце лише при поєднанні з якісним семантичним аналізом. У перспективі виявлені характеристики

доцільно лише покласти в основу свн. універсального (синтагматико-парадигматико-семантичного) словника, а простежені тенденції – в курс історичної лексикології. Поряд із тим, доцільно розглянути проблему щодо інших германських мов.

1. Венкель Т.В. Синтагматичні, парадигматичні та епідигматичні характеристики прикметників на позначення кольору в англійській мові: Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. н.: 10.02.04. – Чернівці, 2004. – 283 с. 2. Задорожний Б.М. Актуальні проблеми загального та германського мовознавства / Б. М. Задорожний. – Львів: ЛНУ, 2000. – 220 с. 3. Козак Т.Б. Лексико-семантична група слів, які позначають колір у німецькій мові (діахронічне дослідження). Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2002. – 197 с. 4. Мельник Р., Огуй О. Проблема виділення семних комплексів до епідигматичних характеристик прикметників зі значенням „старанний” // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць / наук. ред. В.В. Левицький. – Чернівці: Рута, 2005. – Вип. 267. Германська філологія. – С. 20-33. 5. Огуй О. Відхилення в теорії кольоропозначень Берліна-Кея (на матеріалі середньовісньонімецької мови) // Перспективи німецької мови та германістики в Україні / Матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції Асоціації українських германістів (16-17 жовтня 2009 р.). – Чернівці: «Книги ХХІ», 2009. – С. 79-81. 6. Ус Ю. Позначення сірого кольору у німецькій мові XVI-XIX ст.: історія і розвиток // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах: Зб. наук. пр. – Вип. 20. – Донецьк: ДонНУ, 2009. – С. 164-176. 7. Berlin B., Kay P. Basic color terms. Their universality and evolution. – Berkeley and Los Angeles: Univ. of California Press, 1969. – 178 p. 8. Grimm J., Grimm W. Deutsches Wörterbuch: In 33 Bd-n / J. Grimm, W. Grimm. – Nachdruck. – Bd. 8. – Nachdruck der Erstausgabe 1958. – München: dtv, 1984. – 2254 S. 9. Lexer M. Mittelhochdeutsches Handwörterbuch / Lexer: In 3 Bd-n. – Nachdruck der Ausgabe Leipzig 1872-1878. – Stuttgart: S. Hierzel, 1992. – Bd. 1. – 2262 S. 10. Oguy O.D. Lexikologie der deutschen Sprache.– Winnyts'a: Nowa knyha, 2003.– 416 S. 11. Oguy O. Die Rekonstruktion der “farbigen“ Mentalität im Mittelalter // Farbiges Mittelalter?! Farbe als Materie, Zeichen und Projektion in der Welt des Mittelalters. 13 Symposium des Mediävistenverbandes 1.-5. März 2009. Programm und Abstracts. – Bamberg: ZeMas, 2009. – (S.37). – In: www.farbiges.mittelalter.de. 12. Schieder D. Farbe und Licht im Nibelungenlied: ein Beitrag zu Sprache und Stil des Nibelungendichters / Dietlind Schieder. – Berlin: Albert-Ludwigs-Universität, 1962. – 135 S.

Джерела та їх скорочення

13. (An.) – Das Annolied /Hg. von M.Roediger. – Hannover: Hansch, 1895. – S.115-132; 14. (AxS) – Lamprechts Alexander / nach den drei Texten, mit dem Fragment des Alberic von Besançon und den lateinischen Quellen hrsg. und erklärt von Karl Kinzel. – Halle a. S.: Buchhandlung des Waisenhauses, 1884; 15. (Eck.) – Deutsche Mystiker des XIV. Jahrhunderts / Hrsg. von F.Pfeiffer. – 2.unveränd. Aufl.: Anastatischer Neudruck der Ausgabe von 1845. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1906. – Bd.2: Meister Eckhart. – XIV, 686 S.; 16. (Ene) – Heinrich von Veldeke: Eneasroman, nach dem Text von Ludwig Ettmüller, ins Nhd. Übersetzt, mit einem Stellenkommentar und einem Nachw. v. Dieter Kartschoke. (= Reclams UB 8303). – Stuttgart, 1986; 17. (Er.) – Hartmann von Aue. Erec. / Hg. nach Albert Leitzmann. – 3.Aufl. v. Ludwig Wolff. – Tübingen 1963; 18. (Hbr) – Gartenaere Wernher. Meier Helmbrecht: Mittelhochdeutscher Textdruck mit einer mittelhochdeutschen Übertragung von J.Pilz. – Berlin: VEB Volk und Wissen, 1957. – 173 S.; 19. (jTit) – Albrechts von Scharfenberg Jüngerer Titurel / Nach den ältesten und

besten Handschriften kritisch herausgegeben von Werner Wolf (Band I und II/1,II/2); nach den Grundsätzen von Werner Wolf /hrsg. v. Kurt Nyholm (Band III/1,III/2). (=Deutsche Texte des Mittelalters, Bände XLV, LV, LXI, LXXIII, LXXVII). – Berlin 1955-1992; 20. (K Chr.) Die Kaiserchronik nach der ältesten Handschrift des Stiftes Vorau / Hrsg. von J. Diemer. – Wien: Utrecht, 1949. – 430 S.; 21. (Ku.) – Kudrun /Hg. von B.Symons. – 2. verb. Aufl. – Halle (Saale): Niemeyer, /1914/. – 343 S.; 22. (Nib.) – Das Nibelungenlied. Nach der Ausg. von Karl Bartsch, hrsg. von Helmut de Boor. – Wiesbaden, Brockhaus, 1967; 23. (N Bo) – Notkers des Deutschen Werke /Hg. nach den Handschriften von E.H.Sehrt und T.Starck. – Halle (Saale): Niemeyer, 1933-1934. – Bd.1: Boethius A., De consolatione philosophiae. – 403 S.; – Bd.2: Capella V., De nuptiis philologiae et mercurii. – VIII, – 220 S.; 24. (Part) – Würzburg Konrad von Partonopier und Meliur; Turnei von Nanthez; Sant Nicolaus /Hg. von K.Bartsch. – Wien: Braumüller, 1871. – XVI, – 434 S.; 25. (Parz) – Eschenbach Wolfram von Parzival // Eschenbach W. v. Werke /Hrsg. von K.Lachmann. – 6.Ausg. – Berlin; Leipzig: W. de Gruyter, 1926. – S.13-388.; 26. (Ren) – Hugo von Trimberg. Der Renner /Hrsg. Gustav Ehrismann. – Tübingen, 1908-1912. – Band I-IV; 27. (Rol) – Das Rolandslied /Hg. von K.Bartsch.–Leipzig: Brockhaus,1874.– XXII, – 382 S.; 28. (Trist.). Gottfried von Strassburg. Tristan und Isolde / Hrsg. v. G.Kramer. – Berlin: Verlag der Nation, 1966. – 620 S.; 29. (Tro) – Konrad von Würzburg: Der Trojanische Krieg / Hrsg. v. Adelbert von Keller. – Stuttgart, 1858.

ОБОЗНАЧЕНИЕ СЕРОГО ЦВЕТА В НЕМЕЦКОМ СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

Александр Огуй

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

Изучены особенности использования лексем, обозначающих серый цвет, в истории немецкого языка. Особенности развития семантики символов исследованы на репрезентативной текстовой выборке. Показано, что сигнификативные особенности исследуемых синонимических прилагательных *gra* и *gris* порождают отклонения от закона Берлина-Кея.

Ключевые слова: колористика прилагательных, производные слова, лексическая эволюция.

GREY IN THE GERMAN TEXTS OF THE MIDDLE AGES

Oleksandr Oguy

Yuriy Fedkovych National University in Chernivtsi

The paper is concerned with the synonymous adjectives for *grey* in the forms of *gra* and *gris* as well their derivatives in Middle German. The processed corpus of relevant texts leads the author to conclude that the adjectives studied referred both to denoting hues and describing people, which upsets the Berlin-Kay law.

Key words: colour adjectives, derivatives, lexical evolution.

Стаття надійшла до редколегії
02.11.2009 р.

Статтю прийнято до друку
02.12.2009 р.